

Partizanski veterani i izgradnja prekograničnog prijateljstva: SUBNOR i ANPI

Tina Filipović

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet
Ul. Alda Negrija 6, Pula

UDK: 355.1-057.36-057.75(497.5:450)

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper

Primljeno / Received: 13. 10. 2025.

Prihvaćeno / Accepted: 1. 12. 2025.

Članak analizira razvoj i značenje prekogranične suradnje između Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR) i Nacionalne udruge talijanskih partizana (Associazione Nazionale Partigiani d'Italia; ANPI), koja se u jugoslavenskom kontekstu istaknula kao najuspješniji primjer bilateralnog povezivanja veteranskih organizacija. Na temelju arhivskih dokumenata vezanih uz SUBNOR-ovu međunarodnu suradnju te periodike rekonstruiraju se kronologija, intenzitet i praktične forme suradnje od konca 1940-ih do kraja 1980-ih godina. Posebna se pozornost posvećuje ulozi Međuopćinskog odbora SUBNOR-a za Istru i kvarnersko područje, gdje je interakcija s talijanskim veteranima tijekom 1970-ih i 1980-ih bila najizraženija, pretvorivši se u trajne mreže uzajamnih posjeta, zajedničkih komemorativnih aktivnosti, bratimljenja gradova, razvoja memorijalnog turizma i šire društvene prekogranične povezanosti. Veteranske su udruge funkcionirale kao akteri vanjske politike odozdo, inzistirajući na suradnji i dijalogu oko ključnih političkih pitanja s obje strane granice. Talijansko-jugoslavenski veteranski odnosi pokazali su da je sjećanje na rat, u okviru zajedničkih komemoracija i transnacionalnih memorijalizacijskih praksi, moglo poslužiti kao instrument diplomatskog zbližavanja i izgradnje dugoročne vizije stabilnih regionalnih odnosa.

Ključne riječi: SUBNOR, ANPI, veterani, međunarodna suradnja, kultura sjećanja

Uvod

U jugoslavenskom se kontekstu prekogranična suradnja dviju susjednih partizanskih veteranskih udruga – Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) i Nacionalne udruge talijanskih partizana (*Associazione Nazionale Partigiani d'Italia*, ANPI) – isticala kao najuspješniji primjer bilateralnog povezivanja, obilježen kontinuirano intenzivnim i sadržajno bogatim vezama. Za hrvatski SUBNOR i *Zvezu združenj borcev narodnoosvobodilne vojske Slovenije* (ZZBNOV Slovenije) ta je suradnja imala dodatnu važnost zbog doprinosa očuvanju mira i stabilnosti u pograničnim regijama. Suradnja SUBNOR-a i ANPI-ja razvijala se u oblicima kakvi nisu imali izravnog pandana u drugim jugoslavenskim primjerima veteranskih prijateljstava. Naime, gustoj mreži uzajamnih posjeta te zajedničkim komemoracijama i programima priključio se i širok spektar društvenih aktera – od lokalnih vlasti i kulturnih društava do školske djece i organizacija za mlade. Takva je razina povezanosti rezultirala svojevrsnom vanjskopolitičkom platformom odozdo, usmjerenom na suprotstavljanje rastu desnih i revizionističkih politika, izgradnju prestiža pokreta otpora u objema zemljama te promicanje mira, suradnje i poštivanja prava nacionalnih manjina, osobito u jadranskom i alpskim regijama. Međutim, na razvoj i dinamiku suradnje SUBNOR-a i ANPI-ja neizbježno je utjecala kronologija promjenjivih talijansko-jugoslavenskih odnosa, obilježenih dugotrajnim procesom rješavanja graničnih pitanja te utvrđivanjem međusobnih prava i obveza. Stoga su za ovaj članak osobito važna pitanja vremenskog okvira i društveno-političkih okolnosti u kojima su bilateralne veze nastajale, u odnosu na pojedine faze rješavanja graničnog spora. Istodobno, istraživanje nastoji pokazati kako je ta suradnja funkcionirala u praksi, s ciljem razumijevanja zašto je upravo talijansko-jugoslavenska veteranska povezanost evoluirala u najuspješniji primjer zbližavanja u kontekstu jugoslavenske veteranske suradnje.

Rad se temelji na analizi dijela arhivske građe o međunarodnoj suradnji SUBNOR-a, pohranjene u Arhivu Jugoslavije, Diplomatskom arhivu Ministarstva vanjskih poslova Republike Srbije, Hrvatskom državnom arhivu i Državnom arhivu u Rijeci, uz oslanjanje na odabrane članke iz hrvatskih dnevnih novina *Večernji list* i *Glas Istre* te SUBNOR-ove periodike *Borački informator*. U središtu analize nalazi se aktivnost SUBNOR-a s područja Zajednice općina Rijeka,¹ gdje je interakcija s talijanskim partizanskim veteranima u kasnome socijalizmu bila najintenzivnija. Takva je koncentracija suradnje bila potaknuta interesima očuvanja dobrosusjedskih odnosa s Italijom i željama za nastavkom mirnog suživota hrvatskog, slovenskog i talijanskog

¹ Zajednice općina uvedene su kao obvezne društveno-političke zajednice u Hrvatskoj Ustavom iz 1974. za potrebe ostvarivanja zajedničkih interesa udruženih općina po regionalnom ključu. Zajednicu općina Rijeka činile su slijedeće općine: Buje (naknadno spojena s općinama Novigrad i Umag), Buzet, Cres-Lošinj, Crikvenica, Čabar, Delnice, Krk, Labin, Novigrad, Ogulin, Opatija, Pag, Pazin, Poreč, Pula, Rab, Rijeka, Rovinj, Senj, Umag i Vrbovsko. Među njima djelovalo je ukupno 19 općinskih odbora SUBNOR-a. *Službene novine Zajednice općina Rijeka*, 1, 21.12.1974., 1, 2.

stanovništva na sjevernojadranskom prostoru,² dijelom i zbog značajne prisutnosti talijanske nacionalne manjine na ovome prostoru, ali i obostranih društvenih koristi poput mobilnosti veterana i ostalih građana, bratimljenja gradova, razvoja memorijalnog turizma u Jugoslaviji te otvorenog uzajamnog političkog dijaloga.

Kontekst hladnoratovske veteranske suradnje

Fenomen transformacije višedesetljetnih konfliktnih regionalnih odnosa u model uspješne bilateralne suradnje i prijateljstva, najpoznatiji po slučaju francusko-njemačke poslijeratne pomirbe, dugo je vremena doživljavan kao uspjeh visoke politike te prekretnica u procesu europskih integracija. Međutim, istraživanjem prijateljskih veza koje nisu stvorene isključivo unutar diplomatsko-političkog kruga uvidjelo se da su temelje suradnje i međusobnog približavanja postavile upravo strukture civilnog društva – od raznih znanstvenih, kulturnih i kulturno-umjetničkih krugova do humanitarnih i vjerskih te veteranskih udruga.³ Poslijeratna je Francuska, slično kao i u međuratnom razdoblju, bila domovina dviju novih i najutjecajnijih međunarodnih veteranskih organizacija u razdoblju nakon 1945. godine – *Fédération internationale des anciens prisonniers politiques* (FIAPP; FIR) osnovane 1947.,⁴ te *Fédération Mondiale des Anciens Combattants* (FMAC; WVF) iz 1950. godine.⁵ S druge pak strane granice, veteranske udruge nekadašnjih političkih zatvorenika u Zapadnoj Njemačkoj, ali i one koje su okupljale pripadnike Wehrmachta već su 1950-ih, po ukidanju zabrane samoorganiziranja njemačkih veterana od strane Saveznika, postale dijelom međunarodne veteranske zajednice. Od početka su sudjelovale u aktivnostima koje promiču politiku pomirenja poput bratimljenja gradova s obje strane granice te organizacije putovanja veteranskih obitelji u susjednu

2 O ključnim društvenim, političkim i identitetskim karakteristikama sjevernojadranskog područja u neposrednom poslijeratnom razdoblju vidi Mila ORLIĆ, „Poslijeratna tranzicija na sjevernojadranskom pograničnom prostoru (1945–1954)“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 6 (2024.), 215-236.

3 Ulrike SCHRÖBER, „Franco-German Rapprochement and Reconciliation in the Ecclesial Domain. The Meeting of Bishops in Bühl (1949) and the Congress of Speyer (1950)“, u *Reconciliation, Civil Society, and the Politics of Memory. Transnational Initiatives in the 20th and 21st Century*, ur. Birgit SCHWELLING, Bielefeld: transcript Verlag, 2012., 143-146.; Ku JANGMO, „International Reconciliation in the Postwar Era, 1945-2005: A Comparative Study of Japan-ROK and Franco-German Relations“, *Asian Perspective* 32 (2008.), 11-16.

4 *Fédération internationale des anciens prisonniers politiques* (*International Federation of Former Political Prisoners*, FIAPP) se na 3. kongresu u Beču 1951. spojio s prethodno osnovanim Europskim savezom bivših partizana (*European Federation of Former Partisans*, 1947.) i preimenovala u Međunarodni savez veterana pokreta otpora (*International Federation of Resistance Fighters*, FIR). Václav ŠMIDRKAL, „The International Federation of Resistance Fighters“, u *War Veterans and the World after 1945: Cold War Politics, Decolonization, Memory*, ur. Angel ALCALDE – Xose NÚÑEZ SEIXAS, London – New York: Routledge, 2018., 18, 19.

5 FMAC se 1951. preimenovala u *World Veterans Federation* (WVF). Organizacija je nastala na inicijativu prvenstveno francuskog, a potom i zapadnoeuropskog kruga veterana za promicanje politike mira i suradnje, čime je ubrzo postala protuteža FIR-u koji je politički bio pod istočnoeuropskom, odnosno sovjetskom dominacijom. Angel ALCALDE, „The World Veterans Federation. Cold War Politics and Globalization“, u *War Veterans and the World after 1945*, 33-35.

Francusku.⁶ Da su međunarodne mreže nedržavnih ili poludržavnih aktera, uz djelatnost politike, bile neizostavan čimbenik u stvaranju i održavanju bliskih međudržavnih veza svjedoči i istraživanje francusko-njemačke te japansko-južnokorejske suradnje.⁷ Međutim, veteranski je pokret nakon Drugog svjetskog rata imao svoja ograničenja u strategiji povezivanja i suradnje među različitim udrugama. Kontekst Hladnoga rata s jedne je strane uzrokovao polarizaciju između organizacija antikomunističke veteranske struje i onih udruga koje su bile pod utjecajem komunističkih partija i njihovih politika. Do kasnih je 1970-ih taj kontekst najizravnije krojio strukturu međunarodnih mreža. Pretpostavljena opasnost od širenja komunističkog utjecaja manifestirala se kroz specifičan transnacionalni okvir suradnje zapadnoeuropskih veteranskih udruga, a to je promicanje njihovih interesa pod zajedničkim, europskim nazivnikom pod egidom obrane od sovjetskog utjecaja.⁸

Jugoslavenski su se partizanski veterani vrlo brzo nakon rata uključili u međunarodni veteranski pokret i na svojoj koži iskusili ograničenja proklamirane borbe za svjetski mir i suradnju.⁹ Sudjelovali su u uspostavljanju Europskog saveza bivših partizana 1947. koji je kasnije postao dio FIR-a, da bi u travnju 1950., uslijed protujugoslavenske kampanje i izolacionizma uzrokovanih Rezolucijom Informbiroa, bili izbačeni iz članstva. Suradnju s FIR-om nastavili su kao članovi promatrači sredinom 1950-ih, nakon poboljšanja odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom.¹⁰ Usporedno s gubitkom jednog međunarodnog zaleđa, jugoslavenski su veterani pronašli drugo i u tim okolnostima politički adekvatnije. Sudjelovali su u stvaranju FMAC-a (kasnije WVF-a) 1950. i sljedeće godine ugostili njegovu Drugu generalnu skupštinu u Beogradu. WVF je ostao je poznat po svojoj antikomunističkoj orijentaciji i zapadnjačkoj viziji politike mira i suradnje pod utjecajem američke politike.¹¹ Interesi uključivanja SUBNOR-a u WVF bili su obostrani. Prozapadnjačka mreža veteranskih udruga nastojala je na taj način oslabiti protivničku koaliciju, a SUBNOR izaći iz izolacionizma i iskoristiti mogućnosti za promociju vlastite politike u međunarodnom kontekstu. Zbog istovremene suradnje s udrugama iz suprotstavljenih političkih tabora SUBNOR je stekao veći prostor za promociju vlastitih političkih ciljeva, razvio šire mreže kontakata, učvrstio svoj

6 Jörg ECHTERNKAMP, „From foe to a friend? Veterans as a driving force of international reconciliation after the Second World War“, *Contemporary Military Challenges* 19 (2017.), 52-55.

7 KU, „International Reconciliation in the Postwar Era“, 11, 12.

8 Alexander HOBE, „The Europeanization of Honour: Wehrmacht Veterans and European Integration in the 1950s“, *Journal of Modern European History* 22 (2024.), 318-320.

9 Više o nastanku, karakteristikama i djelovanju SUBNOR-a vidi Tina FILIPOVIĆ, „Osnutak, struktura i djelovanje boračke organizacije na lokalnoj razini: Općinski odbor SUBNOR- Labin“, *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021), 43-68.; FILIPOVIĆ, „Borački prioriteti i autoriteti: SUBNOR u lokalnoj zajednici 1970-ih i 1980-ih godina“, u *Mikrosocijalizam. Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, ur. Igor DUDA, Zagreb – Pula: Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2023., 125-148.

10 Tina FILIPOVIĆ, Ana KLADNIK, „Non-State Actors as Active Agents of Peace in Cold War Europe“, u *Peace, Unconditional! Peace Policies and Practices in Yugoslavia and Beyond*, ur. Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ, Martin POGAČAR, Beograd – Ljubljana: Institut za savremenu istoriju Srbije – Institut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU, 2025., 441-443.

11 ALCALDE, „The Word Veterans Federation“, 37.

međunarodni prestiž i služio kao most u komunikaciji između obiju strana.¹² Njegova se jedinstvena pozicija u odnosu na europske veteranske udruge dodatno istaknula suradnjom i solidarnošću s antikolonijalnim pokretima za oslobođenje u Africi i Aziji te njihovim veteranskim udrugama.¹³

Međunarodna suradnja SUBNOR-a razvijala se u okvirima jugoslavenske vanjske politike, slijedeći načela nemiješanja u poslove drugih država, mira, razoružanja, socijalne jednakosti i nesvrstanosti, uz promicanje antifašističkih vrijednosti kao obrane protiv neofašističkih ideja i politika.¹⁴ Zabrinut zbog kriznih i ratnih žarišta poput onih u Koreji, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, na Bliskome istoku i u Vijetnamu te mogućih posljedica po sigurnost Jugoslavije, SUBNOR je poticao jačanje obrambenog potencijala države i ideološku afirmaciju jugoslavenskog puta u socijalizam. Pridonio je i međusobnom približavanju veteranskih udruga zapadnog i istočnog političkog lagersa te kao član Stalne komisije za Europske poslove WVF-a u 1970-ima i 1980-ima zagovarao suradnju s FIR-om i istočnoeuropskim veteranima. Aktivno je podržavao organizaciju nekoliko većih europskih konferencija veterana koje su donosile na zajedničke programe protiv revanšizma, ultranacionalizma, terorizma i naoružavanja, uz apele za mir i sigurnost u Europi.¹⁵

Mapiranje i normiranje SUBNOR-ovog internacionalizma

Savez (udruženja) boraca NOR-a (od 1961. SUBNOR) su kao društveno-političku organizaciju činili dobrovoljni članovi: nekadašnji pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), aktivni sudionici Narodnooslobodilačkog pokreta, skupine bivših logoraša, političkih zatvorenika, interniraca i deportiraca, sudionici Pokreta otpora u inozemstvu te ratni vojni invalidi i obitelji poginulih boraca. Jedan od ciljeva osnivanja Saveza boraca u rujnu 1947. bio je zadatak angažiranja na očuvanju mira te sprječavanju svih oblika rehabilitacije fašizma i desnog ekstremizma.¹⁶ Percepcija prijetnji miru i identifikacija njihovih glavnih nositelja mijenjala se sukladno razvoju jugoslavenske vanjske politike. U prvim godinama nakon rata dominantan okvir bio je kontekst definiranja jugoslavenskih zapadnih granica i Titovo povijesno odbijanje Staljinovih zahtjeva. Tako je u proljeće 1948. vanjska politika SAD-a bila označena kao „reakcionarna imperijalistička sila“ koja nastoji osporiti jugoslavenske teritorijalne zahtjeve prema Trstu i

12 FILIPOVIĆ, KLADNIK, „Non-State Actors as Active Agents of Peace in Cold War Europe“, 442.

13 Jelena ĐUREINOVIĆ, „Internationalizing the Revolution: Veterans and Transnational Cultures of Memory and Solidarity between Yugoslavia and Algeria“, *International Review of Social History* 69 (2024.), 139-158.

14 *Program Saveza komunista Jugoslavije: prihvaćen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije* (22–26. travnja 1958. u Ljubljani), Zagreb: Stvarnost, 1965., 78.; *Statut Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske*, Zagreb: Republički odbor SUBNOR SRH, 1982., 5.

15 HR HDA 1241, 264, Informacija o susretu predstavnika nacionalnih organizacija evropskog pokreta otpora, siječanj 1968.; Nacrt pisma FMAC-u povodom projekta pravilnika Stalne komisije za evropska pitanja, 1968.

16 SR AJ 297/I, 1, Istorijaska beleška uz Prvi kongres Saveza boraca NOR-a, rujan 1947.

destabilizirati vlast Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Već 1951., na Drugome kongresu Saveza boraca NOR-a Hrvatske, težište kritike premjestilo se na politiku Sovjetskog Saveza, koja je tada predstavljana kao agresivna i ratoborna prijetnja svjetskom miru zbog „koloniziranja istočnoeuropskih zemalja“, „sijanja mržnje među narodima“, intervencije Crvene armije u Korejskome ratu te kominformovske protujugoslavenske akcije.¹⁷ Interpretacije i stavovi jugoslavenskih veterana dosljedno su odražavali vanjskopolitičke orijentacije države, ali i unutarnje ideološke te kulturne transformacije koje su najavljuvale postupnu liberalizaciju sustava i doprinos smirivanju napetosti u odnosima sa susjednim zemljama – Italijom, Austrijom i Grčkom.¹⁸ Poboljšanje odnosa sa Sovjetskim Savezom sredinom 1950-ih otvorilo je prostor za suradnju s veteranskim udrugama socijalističkih zemalja, dok je osnivanje Pokreta nesvrstanih dodatno proširilo međunarodnu dimenziju djelovanja SUBNOR-a. Od 1960-ih nadalje, jugoslavenski su veterani razvili kontakte s veteranima Egipta, Alžira, Etiopije, Malija, Sijera Leone, Indije te Indonezije, s naglaskom na razmjeni znanja u području socijalne zaštite, rehabilitacije veterana te memorijalizacije rata.¹⁹

SUBNOR-ove su savezne kongrese od početka 1950-ih pratili predstavnici međunarodnih udruga s kojima je SUBNOR uspostavio suradnju. Komunikacija s predstavnicima pojedinih udruga odvijala se i paralelno, tijekom velikih međunarodnih skupova. Kongrese su redovito pratili i delegati pojedinih veteranskih udruga iz inozemstva. Tako su se na Drugome kongresu Saveza boraca NOR-a Jugoslavije 1951. u Beogradu, uz predstavnike pokreta otpora iz Francuske, Španjolske i Norveške, našli i Giuseppe Maras, nekadašnji zapovjednik splitskog talijanskog bataljuna „Garibaldi“ (kasnije divizije „Italija“) te predstavnik talijanskih partizana koji su se nakon kapitulacije Italije borili u redovima NOVJ-a. Kongresu je prisustvovao i čelnik Komunističke partije Slobodnog Teritorija Trsta i tamošnje veteranske organizacije Eugenio Laurenti,²⁰ te Karel Prušnik kao

17 HR HDA 1241, 1, Zapisnik sa 1. zemaljskog kongresa Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, 16.5.1948.; HR HDA 1241, 2, Zapisnik sa Drugog kongresa Saveza boraca, 4.2.1951.; SR AJ 297/I, 1, Drugi kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1951.

18 Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunisti saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Zagreb: Profil – Srednja Europa, 2003., 296.

19 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu suradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.; ĐUREINOVIĆ, „Internationalizing the Revolution“, 151-157.

20 Savez partizana Slobodnog Teritorija Trsta (*Zveza partizanov S.T.O.; Associazione Partigiani del Territorio Libero di Trieste*) nastao je u kolovozu 1945. kao Savez partizana Julijske krajine (*Zveza primorskih partizanov; Associazione Partigiani Giuliani*). Tijekom sukoba Tito-Staljin organizacija se podijelila na dvije frakcije pod jednakim imenom - projugoslavenski Savez partizana STT-a koji je politički pristajao uz Titovu politiku te paralelni, prostaljinistički Savez partizana STT-a, koji se već 1956. integrirao u ANPI. Projugoslavenski je Savez partizana STT-a pristupio ANPI-ju 1964. godine. „Zgodovina ANPI-VZPI Tržaške pokrajine“, *Glasilo Pokrajinskega VZPI Trst*, Trst, rujan 2017., 56., https://www.anpits.it/0-44/settembre_september_2017.pdf (pristupljeno 11.8.2025.). O nastanku i djelovanju Komunističke partije STT-a vidi Karlo RUŽIČIĆ-KESSLER, „The Tito-Stalin Split and its Adriatic Dimension: Regional Rifts in a ‘Monolithic’ Movement“, u *The Tito-Stalin Split: 70 years after*, ur. Tvrtko JAKOVINA, Martin PREVIŠIĆ, Zagreb – Ljubljana: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – University Press, Faculty of Arts, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020., 189-193.

predsjednik Saveza partizana slovenske Koruške.²¹ Kako vidimo, suradnja SUBNOR-a se na početku maksimalno oslanjala na veze koje su partizani uspostavili tijekom ratnih godina sudjelovanjem u inozemnim pokretima otpora (poput Španjolske i Francuske), kao i prilikom internacije u logorima u inozemstvu (Norveška, Italija) te zahvaljujući iskustvu zajedničke borbe u jedinicama NOVJ (s Talijanima od rujna, odnosno listopada 1943.). Usto, tih su godina talijanski i francuski komunisti zbog svog kritičnijeg stava prema sovjetskoj politici postajali politički bliži vodstvu KPJ.²² Česta komunikacija sa suborcima jugoslavenskog podrijetla iz pograničnih dijelova susjednih zemalja (Koruška, Slobodni teritorij Trsta; STT), osobito u kontekstu prekogranične veteranske skrbi, ostvarivanja prava nacionalnih manjina i suzbijanja aktivnosti protujugoslavenske emigracije, izgradila je čvrstu osnovu za buduće zajedničke projekte.²³ Po sličnome modelu, suradnja pojedinih regionalnih i općinskih odbora SUBNOR-a u Hrvatskoj s mađarskim, čehoslovačkim i talijanskim partizanskim udrugama, uspostavljena je na račun veza s pripadnicima nacionalnih manjina u Jugoslaviji i prebjezima iz protivničkih vojski koji su se u vrijeme rata pridružili Titovim partizanima, formirajući vlastite nacionalne jedinice unutar sastava NOVJ. Sukladno tome, na popisu SUBNOR-ovih najistaknutijih partnera našli su se Savez mađarskih partizanskih veterana i Savez antifašističkih boraca Čehoslovačke.²⁴

Recept za uspješnu bilateralnu veteransku suradnju bili su slični ideološko-politički svjetonazori te zajednički interesi, iako je takva vrsta djelatnosti zahtijevala određenu dozu kompromisa i uravnoteženog dijaloga. Njezin je tok prvenstveno ovisio o motivaciji članova udruge s obje strane granice – glavnih inicijatora u kontaktiranju i realizaciji susreta. S obzirom na pozitivne aspekte uključenosti u međunarodnu suradnju poput promocije povijesti NOB-a i domaćih memorijalnih praksi, razvoja ugleda jugoslavenskog socijalizma na širem prostoru, zatim razmjene znanja i iskustava iz područja rehabilitacije i materijalne kompenzacije, participiranja u međunarodnim politikama te slabljenja propagandnog utjecaja dijela protujugoslavenske emigracije, ta je aktivnost bila pomno normirana. Komisija za međunarodnu suradnju, koja pri Republičkom odboru SUBNOR-a Hrvatske nastaje na prijelazu iz 1960-te u 1970-te, objasnila je „da svaka posjeta stranih organizacija i boraca treba biti organizirana i primljena tako da stranac može da se ugodno osjeti u našoj zemlji i da vidi što smo mi sve učinili za ovih 25 godina poslije

21 Savez partizana slovenske Koruške (*Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške*) osnovan je 1948. u Klagenfurtu s ciljem okupljanja koroških partizana, uglavnom Slovenaca, ali i dijela Austrijanaca koji su se u ratu borili u formacijama NOVJ. Organizacija se 1952. preimenovala u Savez koroških partizana (*Zveza koroških partizanov*), nastavivši suradnju s partizanskim veteranskim organizacijama Slovenije, Hrvatske i Italije. „Nastanek in poslanstvo ZKP“, *Zveza koroških partizanov*, <https://www.partizani.at/zgodovina> (pristupljeno 11.8.2025.).

22 Federico TENCA MONTINI, „Trst ne damo!“ *Jugoslavija i tršćansko pitanje 1945.-1954.*, Zagreb: Srednja Europa, 2021., 71-76., 123.

23 SR AJ 297/I, 1, Drugi kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1951.

24 HR HDA 1241, 252, Pregled oružanih jedinica stranih državljana u NOVJ-e, 13.3.1963.

pobjede nad fašizmom“.²⁵ Prijedlog za uspostavu suradnje s inozemnom udrugom čiji je ogranak teritorijalno-administrativni pandan jugoslavenskim lokalnim, odnosno regionalnim odborima SUBNOR-a, trebao je biti najprije usuglašen s komisijama za međunarodnu suradnju na regionalnoj i republičkoj razini, uz odobrenje odgovarajućeg diplomatsko-konzularnog predstavništva. Princip povezivanja trebao se moći opravdati logikom veza stvorenih tijekom NOR-a, no kako veteranska suradnja nije trebala biti „sama sebi cilj“, aktivisti su trebali nastojati širiti suradnju i na područje kulturnih, sportskih, obrazovnih, turističkih, pa i gospodarskih djelatnosti. Putovanja i razmjene trebala su slijediti načelo reciprociteta i racionalizacije troškova, a svaki razgovor delegacija morao je biti pomno pripremljen, služben i sadržajan, bez zadiranja u unutarnja i sigurnosna pitanja druge države, uz vođenje bilješki za potrebe informiranja nadređenih foruma.²⁶ Dugotrajniji učinak međunarodne veteranske suradnje trebao se očitovati u mobilizaciji građana, osobito mlađih generacija, na temeljnim idejama očuvanja mira, solidarnosti i prevladavanja međunarodnih podjela. U tom su kontekstu veterani, oslanjajući se na vlastita ratna iskustva i njihovo javno svjedočenje, zauzimali važnu ulogu u promicanju kultura sjećanja usmjerenih na mir. Sudjelovanjem na javnim skupovima i komemorativnim događanjima imali su priliku izravno prenositi poruke mira i štetnosti ratovanja na mnogo osobnijoj i neposrednijoj razini u usporedbi s konvencionalnim instrumentima državne diplomacije.²⁷

Razvoj talijansko-jugoslavenskih veteranskih odnosa

Talijansko-jugoslavenski odnosi nakon Drugog svjetskog rata prolazili su kroz nekoliko razvojnih etapa, obilježenih napetostima zbog suprotstavljenih teritorijalnih pretenzija i neriješenog graničnog pitanja. Te su tenzije, osobito izražene u prvim poslijeratnim godinama, bile dodatno produbljene ideološko-političkim podjelama Hladnog rata između kapitalističkog Zapada i komunističkog Istoka.²⁸ Granica je završetkom rata i završnim operacijama Jugoslavenske armije na tlu Istre, Rijeke i Trsta bila pomaknuta u korist jugoslavenskih snaga koje su ukinule talijansku, a potom i njemačku okupacijsku vlast na području naseljenom pretežito hrvatskim i slovenskim stanovništvom, uz zauzimanje Trsta u svibnju 1945. godine. Uslijedila je uspostava privremenih anglo-američkih i jugoslavenskih okupacijskih zona na spornome području, a potom i stvaranje STT-a 1947. kao neutralne tampon-

25 „Program rada savjeta i komisija RO SUBNOR za 1972. godinu“, *Borački informator*, Zagreb, 1-2, srpanj 1972., 18.

26 HR DARI, 375, Neka pitanja o djelovanju na međunarodnom planu, uz Zapisnik sa 2. sjednice Komisije za međunarodnu suradnju Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka, 31.5.1983.

27 Vidi Claire E. MCCALLUM, „‘We Know What War Is’: Veterans, Soldiers, and Military Masculinity in the Soviet ‘Fight for Peace,’ c. 1955-65,” *The Russian Review* 83 (2024.), 548-572.

28 Borut KLABJAN, „Twinning across the Adriatic: history, memory and municipal co-operation between Italy and Yugoslavia during the Cold War“, *Urban History* 51 (2024.), 766, 767.

države dvojne administracije s mnogim disfunkcionalnim upravno-političkim karakteristikama.²⁹ Rješenja koje su nudili čelnici savezničke administracije u vezi statusa STT-a izazivala su frustracije i oštre reakcije s obje strane granice, dok je izbacivanje Jugoslavije iz Informbiroa 1948. poremetilo odnose snaga u pregovorima oko konačnog rješenja graničnog spora i izazvalo daljnje podjele u komunističkome pokretu na tršćanskome području.³⁰ Međutim, otkazivanje poslušnosti Sovjetima i prihvaćanje američke gospodarske pomoći pružilo je i prve političke preduvjete za uzajamni dijalog i rješavanje svakodnevnih problema i potreba stanovništva u uskome pograničnome pojasu.³¹

SUBNORjenasvojimkongresimapočetkom 1950-ih upozorio na štetnost protujugoslavenske informbiroovske kampanje koja na tršćanskome području potpiruje talijanske nacionalne interese i desničarske teritorijalne pretenzije prema istočnome Jadranu. Svjestan strateške važnosti partnerstva i suradnje s Italijom, zaključuje tada kako problem STT-a ne valja preuveličavati, već se fokusirati na izravan dijalog i čekati za Jugoslaviju povoljniji vanjskopolitički trenutak.³² U takvim je uvjetima međusobna komunikacija bila opterećena prozivanjima za počinjene ratne zločine, masovna ubojstva i proživljeno ratno zarobljeništvo, a jedini oblik kooperacije bio je vezan uz praktična i goruća pitanja prijenosa tijela poginulih do njihovog konačnog počivališta.³³ Osim neriješenog pitanja granice, dodatnu štetu veteranskom prekograničnom povezivanju u prvom poslijeratnom razdoblju činilo je talijansko odbijanje zahtjeva za izručenjem osumnjičenika za ratne zločine počinjene u Jugoslaviji. Kazneno procesuiranje fašističkih zločina dodatno je otežala opća amnestija De Gasperijeve vlade za zločine iz Drugog svjetskog rata, proglašena od strane tadašnjeg ministra pravosuđa Palmira Togliattija 1946., čime je proces defašizacije društva te čistki u državnoj i javnoj upravi bio sveden na deklarativnu razinu.³⁴ Iako do sad analizirani izvori u 1940-ima i 1950-ima ne svjedoče o boračkim izravnim apelima talijanskim vlastima za izručenje ratnih zločinaca ili pak za konačno definiranje talijansko-jugoslavenske granice po jugoslavenskom prijedlogu, ideja o takvoj vrsti veteranskog političkog pritiska na kanale diplomacije i pravosuđa ne treba se isključiti. Savez boraca je netom po osnutku organizacije započeo sa sustavnim prikupljanjem dokumentacije o žrtvama rata i svjedočanstava preživjelih pomažući time, između ostalog, i u prikupljanju dokaza u istragama za ratne zločine. Preko Saveznog je odbora tijekom 1950-ih pratio sudski postupak protiv članova partizanskih jedinica u regiji Veneto (tzv. Beneške čete, sastavnog dijela slovenskog pokreta otpora

29 TENCA MONTINI, „Trst ne damo!“, 10-26., 49-59.

30 TENCA MONTINI, „Trst ne damo!“, 62-76.; RUŽIČIĆ-KESSLER, „The Tito-Stalin Split and its Adriatic Dimension“, 190-193.

31 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 766.

32 SR AJ 297/I, 1, Drugi kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1951.

33 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 769, 770.

34 Drago KRALJEVIĆ, *Revizija zla. Uzroci i posljedice prikrivanja nacifašističkih zločina u Italiji*, Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2023., 91-99.; Effie G. H. PEDALIU, „Britain and the ‘Hand-over’ of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945-48“, *Journal of Contemporary History* 39 (2004.), 508-514, 522-526.

u Italiji), optuženih za pokušaj odcjepljenja istočne Furlanije od Italije te na koncu oslobođenih 1959. zahvaljujući novoj amnestiji. Takvi su politički procesi iznova narušavali talijansko-jugoslavenske odnose te diskreditirali sudionike partizanskog pokreta otpora u Italiji, a time i slovensku manjinu na talijanskom sjeveru.³⁵

Revizionistički je pristup talijanske desnice u suočavanju s prošlošću svakako predstavljao jednu od temeljnih barijera uspostavi međusobnog povjerenja i u veteranskim krugovima. SUBNOR se u kasnijim razdobljima izravno uključio u vanjskopolitički dijalog slanjem protestnih pisama stranim vladama i diplomatskim predstavništvima, poput protesta vladi Savezne Republike Njemačke zbog odluke o zastarijevanju postupka suđenja za ratne zločine 1965. te talijanskoj vladi zbog opasnosti od novih teritorijalnih preizanja u posljednjoj rundi pregovora prije postizanja Osimskih sporazuma.³⁶ Napeti su politički i diplomatski odnosi s Italijom u to vrijeme znatno ograničavali prekograničnu veteransku suradnju, osobito u uvjetima elektrizirane atmosfere u uskom pograničnom području poput Bujštine. Kada su 1953. Saveznici najavili svoje povlačenje i prepuštanje Zone A Italiji, borci su reagirali organizacijom masovnih vojnih vježbi, obukom građana u rukovanju oružjem te demonstracijama obrambene spremnosti u obliku partizanskih marševa. U te su aktivnosti nastojali uključiti što veći broj građana kako bi pokazali „spremnost bivših ratnika i aktivista da cijene i brane svoju krvlju stečenu slobodu“.³⁷

Ipak, pozitivni su pomaci u povezivanju bili vidljivi ponajprije na saveznoj razini. Prekogranična veteranska suradnja u tom se razdoblju odvijala preko kontakata čelnika Centralnog (kasnije Saveznog) odbora Saveza boraca u Beogradu i Nacionalne udruge veterana Garibaldinaca (*Associazione Nazionale Veterani e Reduci Garibaldini* „Giuseppe Garibaldi“, ANVRG)³⁸ čiji su se članovi založili za svečan prijenos posmrtnih ostataka poginulih talijanskih partizana u Italiju. Savez boraca prihvatio je prijedlog te 1951. organizirao prikupljanje i identificiranje posmrtnih ostataka 30-ak poginulih vojnika koji su bili svečano ispraćeni preko granice. Jugoslavenski su borci bili prisutni

35 Vidi Nevenka TROHA, „Partizani Beneške čete pred italijanskim sodiščem“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50 (2010.), 53-78.; SR AJ 297/I, Inventarni popis fonda, Materijali Predsjedništva SUBNOR-a Jugoslavije, 1951-1967.

36 SR AJ 297/I, 1, Materijali Petog kongresa SUBNOR Jugoslavije, Deklaracija o obeštećenju žrtava nacističkih progona, 86, 87; HR DARI, 375, Zapisnik sa sjednice MOO SUBNOR – Rijeka, Protest protiv izjave talijanske vlade, 25.3.1974.

37 HR HDA 1241, 104, Izvještaj Kotarskog odbora Saveza boraca NOR-a Kotarskoj konferenciji, 13.4.1955.

38 Velik dio članova ANVRG-a činili su pripadnici nekadašnjih četa i bataljuna formiranih od strane talijanskih vojnika koji su se nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. nalazili na području Jugoslavije i dobrovoljno prešli na stranu Titovih partizana. Svojim su jedinicama najčešće dodjeljivali naziv „Garibaldi“, po poznatome talijanskom revolucionaru iz 19. stoljeća. ANVRG je svoje korijene imala u razdoblju Giuseppea Garibaldija, da bi se nakon pada fašizma rekonstruirala po antifašističkim i demokratskim principima. Pripadnike talijanskih garibaldijevih jedinica u inozemstvu smatrala je najautentičnijim nasljednicima Garibaldijeve tradicije zbog pomaganja borbe za slobodu tuđih naroda. „La nostra Storia“, *Associazione Nazionale Veterani e Reduci Garibaldini*, <https://anvrg.org/la-nostra-storia/> (pristupljeno 20.8.2025.).

Neke su vojne jedinice talijanskih državljana isprva izravno ušle su sastav brigada NOVJ. Spajanjem dviju divizija talijanske vojske – Venezia i Taurinese – smještenih na području Crne Gore, formirana je divizija Garibaldi krajem 1943. g. Divizija Garibaldi bila je najveća vojna formacija stranih državljana u NOVJ. HR HDA 1241, 252, Pregled oružanih jedinica stranih državljana u NOVJ-e, 13.3.1963.

na komemoracijama i sahranama koje su uslijedile po sjevernoj i srednjoj Italiji.³⁹ Tim je povodom Savez boraca započeo s dodjelom odlikovanja obiteljima poginulih talijanskih partizana u jedinicama NOVJ što će nastaviti činiti i u sljedećim desetljećima te tako ritualno graditi narativ o povezanosti talijanskog i jugoslavenskog partizanskog otpora, ali i važnosti politike bratstva i jedinstva u pograničnim regijama. Pijetet prema poginulim borcima u kontekstu napetih međudržavnih odnosa bio je jedan od rijetkih elemenata prekogranične povezanosti i osnovni model veteranske diplomacije u tom razdoblju. Osim toga, zajednički se jezik jugoslavenskih i talijanskih veterana mogao naći i unutar međunarodnih organizacija. Na Četvrtoj su generalnoj skupštini WVF-a u Hagu u studenom 1953., povodom američke i britanske Odluke o podjeli STT-a od 8. listopada koja je u Jugoslaviji izazvala novi val antizapadnih prosvjeda i slanje vojske na granicu,⁴⁰ delegati veteranskih udruga s obje strane granice potpisali zajedničku izjavu o potrebi rješavanja Tršćanske krize isključivo mirnim putem.⁴¹

Do popuštanja zategnutosti i otvaranja novog poglavlja talijansko-jugoslavenskih odnosa došlo je tek s Londonskim memorandumom 1954. kojim je raspušten STT i uređen način funkcioniranja i pripajanja nekadašnje zone A Italiji te zone B Jugoslaviji. Uz Memorandum, odredbe Udinskog sporazuma iz 1955. o pograničnom prometu stvorile su čvrst temelj za normalizaciju odnosa i buduću suradnju, ponajprije u sferi ekonomije, trgovine i prekogranične mobilnosti, a prvi su ugovori o kulturnoj suradnji i razmjeni s Italijom potaknuli interakciju u krugu umjetnika i intelektualaca. Normalizacija odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom i politika zagovaranja talijanskog samostalnog puta u socijalizam Palmira Togliattija doveli su do zatopljenja odnosa među dvjema komunističkim partijama u prvoj polovici 1960-ih.⁴² Suradnja je tada zaživjela i među veteranima. Proslava 20. godišnjice formiranja talijanskih oružanih formacija u sastavu NOVJ u Jugoslaviji 1963., na kojoj su sudjelovali predstavnici čak šest talijanskih veteranskih udruga, smatrala se impulsom u razvoju suradnje s talijanskom stranom. Nakon takvog se svečanog susreta broj uzajamnih posjeta delegacija te odlasci na kongrese prekograničnih veteranskih udruga intenzivirao.⁴³ Već je u lipnju 1963. skupina veterana Garibaldinaca boravila desetak dana u Jugoslaviji, pri čemu je prije povratka u Italiju posjetila Rijeku i tamošnji SUBNOR s čijim je članovima

39 Treći kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, Beograd: Crvena zvezda, 1955., 133, 134.

40 TENCA MONTINI, „Trst ne damo!“, 143-150.

41 Zajednički su apel potpisali delegati Saveza boraca NOR-a i Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije s jedne te Nacionalne udruge ranjenih i ratnih invalida Italije (*Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*, ANMIG) s druge strane, s kojom je SUBNOR surađivao i na bilateralnoj razini. Sve su tri udruge bile svojedobno uključene i u pokretanje WVF-a. Treći kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 143.; „Storia ed origini“, *Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*, <https://www.anmig.it/associazione/storia-ed-origini/> (pristupljeno 20.8.2025.).

42 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 767.; Francesca ROLANDI, *Dvadeset četiri hiljade poljubaca. Uticaj italijanske popularne kulture u Jugoslaviji (1955-1965)*, Beograd: Geopolitika, 2022., 44-50.

43 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu suradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.

razmijenila prigodne poklone u znak prijateljstva.⁴⁴ Iduće je godine mješovita delegacija talijanskih veteranskih udruga obišla Savezni odbor SUBNOR-a kako bi raspravili o ciljevima i mogućnostima bilateralne suradnje. Predstavnici ANPI-ja, ANMIG-a, Talijanskog saveza dobrovoljaca za slobodu (*Federazione Italiana Volontari della Libertà*), Talijanskog saveza partizanskih udruga (*Federazione Italiana Associazioni Partigiane*) te Nacionalne udruge veterana i repatriranih Italije (*Associazione Nazionale Combattenti e Reduci*) sudjelovali su potom na Petom kongresu SUBNOR-a 1965. u Sarajevu. Putovalo se i u obrnutom smjeru – jugoslavenski su borci prisustvovali 20. godišnjici Dana otpora i oslobođenja Italije 1965. (25. travnja) te 50. godišnjici osnivanja ANMIG-a 1967. godine.⁴⁵ Do sredine 1960-ih SUBNOR je uspostavio izravnu komunikaciju s različitim skupinama talijanskih veterana proizašlih iz različitih političkih frakcija partizanskog pokreta u Italiji te iz udruga drugačijih povijesnih tradicija i programa. Takva je interakcija u SUBNOR-u dovela do omekšavanja ideoloških predrasuda, ali i do afirmacije veteranskih podskupina političkih zatvorenika i interniraca, često potisnutih u drugi plan zbog prestiža prvoboraca i ostalih veterana s izravnim iskustvom u NOB-u.⁴⁶

Razvoj politike dobrosusjedskih odnosa kakvu je zagovarao talijanski politički vrh pod vodstvom Alda Mora u drugoj polovici desetljeća, osobito nakon invazije Varšavskog pakta na Čehoslovačku 1968., postao je još intenzivniji. Inicijative za boljim odnosima Rima i Beograda reflektirale su se kroz talijansku podršku Jugoslaviji unutar Europske ekonomske zajednice, ali i kroz razvoj kulturne suradnje, uz povezivanje lokalnih prekograničnih institucija.⁴⁷ Kako primjećuje Rolandi, prekogranične su inicijative kulturne diplomacije u pograničnim mjestima poput Kopra ili Rijeke nailazile na veći otpor i nepovjerenje u odnosu na slične projekte u nacionalnim središtima, gdje se na kulturne manifestacije i njihov nacionalni potencijal nije gledalo s tolikom sumnjom.⁴⁸ Takva se atmosfera nepovjerenja u određenoj mjeri preslikala i na razvoj veteranske talijansko-jugoslavenske suradnje koja je sredinom 1960-ih najprije krenula iz Zagreba i Bologne te Milana, da bi se u 1970-ima i 1980-ima težište suradnje premjestilo u područja bližim granici. Najaktivniji SUBNOR-ovi suradnici od sredine 1960-ih postali su članovi ANPI-ja, udruge partizanskih veterana Italije nastale 1944. u Rimu integracijom različitih pripadnika partizanskih brigada i talijanskog Pokreta otpora u članstvo strukturno slično SUBNOR-u te politički blisko boračkim idejama. ANPI je bio također vrlo angažiran u jačanju prestiža partizanskog

44 „Spomen-medalja riječkom SUBNOR-u“, *Glas Istre*, Pula, 1.7.1981., 2.

45 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu saradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.

46 „Program rada savjeta i komisija RO SUBNOR za 1972. godinu“, *Borački informator*, Zagreb, 1-2, srpanj 1972., 18, 19.

47 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 766, 767.; ROLANDI, Dvadeset četiri hiljade poljubaca, 46.; Benedetto ZACCARIA, „Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?“, *Cold War History* 20 (2020.), 506-510.

48 ROLANDI, Dvadeset četiri hiljade poljubaca, 70.

pokreta otpora u Italiji, promicanju antifašističkih vrijednosti u talijanskome društvu i borbi za uključenost veterana u aktualna društvena zbivanja.⁴⁹

Gotovo 1.500 članova ANPI-ja iz sjeverne Italije, među kojima oko polovice iz Milana i drugih gradova Lombardije, boravilo je 24. i 25. rujna 1966. u Zagrebu, Samoboru i Bregani na „impresivnom sastanku“ povodom obilježavanja 25. godišnjice ustanka naroda Jugoslavije.⁵⁰ Nakon dva su desetljeća ovakav susret veterana zajednički organizirali SUBNOR i ANPI s ciljem dodatnog povezivanja suboraca s obje strane granice i učinkovitije zajedničke borbe na očuvanju mira i promociji antifašizma. Talijanski su veterani uz društvo pojedinih predstavnika lokalnih vlasti putovali kolonom autobusa do svojih odredišta, gdje im je bio organiziran prigodni program – miting u Samoboru uz partizanski ručak, uručivanje spomen znački u Bregani, polaganje vijenaca na grobljima pod Sljemenom i na Dotršćini, svečana povorka Zagrebom s mitingom na Trgu žrtava fašizma te prijemi za pojedince kod čelnika hrvatske boračke organizacije Marka Belinića i predsjednika Gradske skupštine Zagreba Pere Pirkerera.⁵¹ Razmijenili su značke, partizanske marame, ali i adrese kako bi ostali u kontaktu s idejom uspostave i učvršćivanja prijateljstava.⁵² Jugoslavenska je strana tom prilikom željela naglasiti elemente „iskrenog prijateljstva talijanskih partizana“ te „vrlo lijepe i potresne kadrove solidarnosti i drugarstva“, kakvi su na ulicama Zagreba zabilježeni kamerama dvojice snimatelja. Druženje je 1967. ovdjekovječeno i kratkim dokumentarnim filmom, snimljenim u produkciji Zagreb filma i pod režijom Dragutina Vunaka, čiji je radni naziv Doviđenja u Milanu na koncu ipak zamijenjen jednostavnijim nazivom – Proslava.⁵³

Kako ovakav susret ne bi ostao samo jednokratna senzacija, sljedeće su godine jugoslavenski borci posjetili Milano krajem travnja, u sklopu godišnjice Dana otpora u Italiji. „Impozantna kolona od 33 autobusa – pulmana i 49 automobila“ krenula je iz Zagreba na put prema Milanu, uz sponzorstvo Gradskog odbora SUBNOR-a Zagreb te poduzeća i ustanova u kojima su borci bili zaposleni. Vlastiti im je džeparac pokrivao dio putnih troškova i noćenja. Borce su u Milanu dočekali članovi dvadesetak lokalnih ogranaka ANPI-ja, a druženju su se pridružili i članovi Komunističke partije Italije (KPI) te drugih stranaka, kao i predstavnici vlasti, sindikata i mladih. I s hrvatske je strane doputovala delegacija iz redova zagrebačke gradske skupštine te društveno-političkih i društvenih organizacija poput Saveza omladine Hrvatske, izviđača i podružnice Saveza organizacija za fizičku kulturu Hrvatske. Više od 1.300 članova SUBNOR-a pohvalilo je organizaciju i gostoprimstvo u Milanu. Najviše ih se dojmila dobra volja i službeni karakter prijema boračkih delegacija

49 Agostino BISTARELLI, *La storia del ritorno: i reduci italiani del secondo dopoguerra*, Torino: Bollati Boringhieri, 2007., 149-162.

50 „Susret suboraca“, *Večernji list*, Zagreb, 23.9.1966., 5.

51 Isto.

52 „Zagrljaji u Samoboru“, *Večernji list*, 26.9.1966., 4.

53 „Doviđenja u Milanu“, *Večernji list*, 27.9.1966., 7.; Zahvaljujem Odsjeku za informacijsko-dokumentacijske poslove Hrvatske kinoteke na pruženim informacijama o spomenutom dokumentarnom filmu.

čak i u gradovima pod demokršćanskom vlašću te tijekom i sadržaj središnje manifestacije u Milanu. SUBNOR je u svojim izvješćima posebno istaknuo zahvalnost članovima ANPI-ja na iskazanom gostoprimstvu, budući da su brojni sudionici bili smješteni u privatnim domovima talijanskih veterana. Takav oblik smještaja, kako je istaknuto, pridonio je autentičnosti doživljaja prijateljske atmosfere te jačanju trajnih međuljudskih i organizacijskih veza između dviju udruga jer je, smatrali su u SUBNOR-u, „bolje smjestiti 100 boraca po kućama nego deset hiljada po hotelima“.⁵⁴ Borci će nakon takvih iskustava sve češće nastojati uključiti širi krug članstva u stvaranje i održavanje uzajamnih veza, a nastojat će u sve to privući i druge strukture poput predstavnika lokalne vlasti, kulturnih i sportskih udruga te osobito mlađe generacije koje je SUBNOR doživljavao kao potencijalne nositelje, odnosno nastavljače partizanskih tradicija i antifašističkih vrijednosti.

Repatrijacija i memorijalizacija poginulih

U istom su razdoblju talijanske i jugoslavenske veteranske udruge pokazale spremnost za trajno uređenje grobova i grobalja poginulih boraca preko granice, uređivši pitanja osjetljive naravi zajedničkim sporazumom postignutim sredinom 1960-ih. Dogovor je podrazumijevao suradnju jugoslavenske i talijanske delegacije oko detekcije i istraživanja mjesta stradanja, a zatim i ekshumacije posmrtnih ostataka, njihove identifikacije te prijenosa na unaprijed dogovorene lokacije. Jugoslavija je odlučila smjestiti svoje poginule u objedinjene spomen kosturnice u Gonarsu, Sansepolcru, Gorici, Barletti te na novome groblju Prima Porta u Rimu za čije je lokacije bila dužna plaćati simboličan iznos godišnje naknade od 5.000 lira. Jugoslavenska se ambasada u Rimu potom skrbila o čuvanju, održavanju i konzervaciji spomen kosturnica. Recipročne su odredbe vrijedile i za talijanske spomen kosturnice na području Kobarida, Pule, Rijeke, Ljubljane, Zadra, Zagreba i Beograda.⁵⁵ Spomen kosturnica s ostacima osamstotinjak poginulih jugoslavenskih boraca, zarobljenika i interniraca u Barletti, svečano inaugurirana 1970. na Dan borca koji se 4. srpnja slavio u Jugoslaviji, jedan je od najvelebnijih primjera talijansko-jugoslavenske stručne koprodukcije. Pijetet i zdravorazumska rješenja za zajedničke obveze prema stradalima doveli su tako do optimalnog kompromisa koji je trebao pospješiti proces prevladavanja međusobnog nepovjerenja naslijeđenog iz ratnog razdoblja.⁵⁶

54 HR HDA 1241, 263, Ocjena uzvratnog susreta boraca članova organizacije SUBNOR Zagreb Milanu i Lombardiji dne 23, 24 i 25. IV 1967. povodom godišnjice Dana otpora u Italiji, 1.7.1967.

55 DAMSPS, fond 1974., fascikl 64, dosije 13, dokument 430222.

56 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 770, 771.

Po pitanju kompleksnosti pamćenja tršćanskih i primorskih Slovenaca života u Julijskoj krajini u međuraću i Drugome svjetskom ratu vidi Marta VERGINĒLLA, *Granica drugih. Pitanje Julijske krajine i slovensko pamćenje*, Zagreb: Srednja Europa, 2011. Za slične teme vezane uz hrvatsko stanovništvo Istre vidi Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, Pula: C.A.S.H., 1998.

Slika 1. Spomen kosturnica jugoslavenskih partizana poginulih u Italiji, Barletta (Izvor: Spomenik Database, www.spomenikdatabase.org)

Proces osiguravanja dostojne sahrane posmrtnih ostataka veterana s druge strane granice neizbježno je uključivao i općine te njezine lokalne boračke organizacije u izravnu komunikaciju sa zainteresiranim stranama u Italiji. Iz prepiske Saveznog sekretarijata za inostrane poslove sa Skupštinom općine Pazin iz 1969. godine, potaknute zahtjevom Generalnog konzulata Italije u Kopru da se posmrtni ostaci strijeljanih talijanskih vojnika – koje je lokalna vlast označila kao suradnike okupatora – prenesu na mjesno groblje, vidljivo je da su konačnu riječ imala upravo lokalna tijela vlasti, zajedno sa zainteresiranim društveno-političkim organizacijama.⁵⁷ Na taj se način više desetaka veteranskih udruga s područja Istre i šireg riječkog područja uključilo u suradnju s drugom stranom, a posljedično i u programe zajedničkih obilježavanja mjesta stradanja, istraživanja ratne prošlosti, prekograničnog odlikovanja za sudjelovanje u pokretu otpora te njegovanja antifašističkih vrijednosti i sjećanja na višenacionalnost partizanskog pokreta. Prethodno uspostavljena veteranska suradnja rezultirala je i nizom ugovora o bratimljenju gradova i općina s obje strane.⁵⁸ Jedino što je opterećivalo članstvo SUBNOR-a

57 DAMSPS, fond 1974., fascikl 64, dosije 13, dokument 41071.

58 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 771, 772.

pri izvršavanju uzajamnih obveza u smislu uzvratanja posjeta i širenja suradnje s brojnim ograncima ANPI-ja željnim bilateralnog kontakta bila je briga oko kadrovske i financijske ograničenosti u usporedbi s mogućnostima talijanskih udruga.⁵⁹

Regionalni susreti u 1970-ima i 1980-ima

Talijansko-jugoslavenska granica je do donošenja Osimskih sporazuma 1975. i potvrde o njezinoj konačnosti još uvijek izazivala povremene zastoje u diplomatskim odnosima i utjecala na veteransku problematiku. Pojedina su otvorena pitanja boračkih prekograničnih mirovina i netransparentnih administrativnih procedura u njihovom pribavljanju izazivala buru i nepovjerenje do sredine 1970-ih, osobito među borcima s područja Bujštine.⁶⁰ Međusobne su pak političke trzavice zbog osporavanja jugoslavenskog suvereniteta nad nekadašnjom Zonom B od strane dijela talijanske politike navele SUBNOR da 1974. protestnim pismom talijanskoj vladi poruči da će borci, ako treba, krvlju braniti stečenu slobodu.⁶¹ Međutim, konačno rješavanje otvorenih graničnih i drugih pitanja sporazumijevanjem u Osimu pretvorilo je granicu u vezu koja je više spajala nego razdvajala i pružala uzajamne koristi djelujući, prema riječima talijanskog predsjednika Sandra Pertinija, ujedno i počasnog člana ANPI-ja, kao „najotvorenija granica u Evropi“.⁶²

Posljednja dva desetljeća socijalizma obilježila je intenzivna međunarodna suradnja SUBNOR-a, pri čemu se osobito isticao vrhunac odnosa s ANPI-jem, kako po broju međusobno povezanih lokalnih udruga, tako i po širini zajedničkih projekata. Početkom 1970-ih redovita talijansko-jugoslavenska suradnja razvila se preko SUBNOR-a Rijeke, Pule i Splita te Zagreba. Među njima se posebno izdvajao zagrebački SUBNOR, koji je s čak jedanaest zasebnih veza s gradskim podružnicama ANPI-ja prednjačio u uspostavljanju kontakata.⁶³ Iako geografski udaljeniji u usporedbi s istarsko-kvarnerskom regijom, Zagreb je kao republičko, ali i administrativno središte hrvatskog SUBNOR-a imao značajne financijske, kadrovske i organizacijske prednosti u ostvarivanju međunarodne suradnje. Osim Saveznog odbora SUBNOR-a i nekolicine regionalnih središta poput Rijeke, Splita i Osijeka koje su u 1960-ima nastojale držati korak sa Zagrebom, bio je jedini u mogućnosti održavati postojeće veze i ostvarivati nove na profesionalnoj razini. Susreti koji su se do 1970-ih povremeno odvijali u pojedinim općinama najčešće se nisu pismeno evidentirali, a komisije za međunarodnu suradnju općinskih i međuopćinskih

59 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu saradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.

60 HR DARI 375, Zapisnik sa konstituirajuće sjednice Koordinacionog odbora SUBNOR regije, 20.12.1972.

61 HR DARI 375, Zapisnik sa sjednice MOO SUBNOR Rijeka, 25.3.1974.; Franko DOTA, „U obrani granice: jugoslavensko-talijanski granični spor u proljeće 1974. godine“, *Historijski zbornik* 64 (2011), 525-528.

62 ROLANDI, *Dvadeset četiri hiljade poljubaca*, 46.; „Tito, moj prijatelj“, *Večernji list*, 4. i 5.5.1985., 2.

63 HR DARI 375, Izvještaj o radu organa Republičkog odbora SUBNOR-a SRH za 1970. g., 4.2.1971.

odbora SUBNOR-a počinju se formirati tek na prijelazu iz 1960-ih u 1970-te. Tada se u SUBNOR-u sve češće promišlja o poticanju suradnje na lokalnoj razini kroz akumulaciju namjenskih sredstava na međuopćinskoj razini i mobilizaciju šireg kruga članstva za putovanja i susrete.⁶⁴

Među talijanskim su regijama najčešći partneri dolazili s područja Veneta i Lombardije, čije gradove nije vodila nacionalno orijentirana politička struja, nesklona suradnji s Jugoslavijom i poštivanju prava slovenske nacionalne manjine kao u Trstu i Gorici.⁶⁵ Takva je veteranska suradnja u nekim slučajevima bila temelj organiziranim boravcima drugih skupina građana u Italiju, osobito onih mlađe dobi, s obzirom na zajedničke ciljeve ANPI-ja i SUBNOR-a u odnosu prema popularizaciji antifašizma. Tako je predsjednik ANPI-ja Milana Mario Terazzi gostovao 1971. na izviđačkom natjecanju o poznavanju povijesti NOB-a u Zagrebu, odnosno manifestaciji pod nazivom „Poznaješ li svoj grad“.⁶⁶ Sljedeće je pak godine 15 članova zagrebačkih izviđača na poziv milanskog ANPI-ja provelo mjesec dana u turističkom mjestu Bellaria-Igea Marina kraj Riminija.⁶⁷

Općinski odbor SUBNOR-a Rijeka bio je poznat po suradnji s ANPI-jem Faenze. Ta je suradnja započela početkom 1970-ih kada je imala isključivo „informativno-politički karakter“, zaustavljajući se uglavnom na sastancima veteranskih delegacija ili pojedinačnim susretima.⁶⁸ Međutim, u idućim se godinama o oblicima suradnje i zajedničkim projektima sve češće promišljalo, susreti su se pomnije planirali i češće događali te uključivali veći broj pojedinaca. Članovi ANPI-ja pokrajine Ravenna ugodili su delegaciju Međuopćinskog odbora SUBNOR-a Rijeka na kongresu vlastite organizacije prilikom kojeg se razgovaralo o mogućnostima bratimljenja gradova te kulturne i sportske suradnje. U brojnim su kontaktima s predstavnicima veteranskih udruga, lokalnih vlasti i institucija borci stekli dojam da Talijane zanima funkcioniranje radničkog samoupravljanja te politički i društveni život u Jugoslaviji.⁶⁹ Uz Faenzu, riječki je SUBNOR u tom razdoblju ostvario kontakte i s udrugama iz Verone, Trevisa, Firence i Trsta. Pulski su borci 1973. sudjelovali na otkrivanju spomenika poginulim partizanima 36. brigade Garibaldi „A. Bianconcini“ na brdu Faggiola u općini Firenzuola, dok se pazinski SUBNOR uključio u uzvratne posjete tršćanskom ANPI-ju. Tih su se godina obilazile i lokacije nekadašnjih logora u Italiji, borci su sudjelovali na različitim komemoracijama, ali i činili dio organizacijskog odbora prvog velikog susreta europskih veteranskih udruga i međunarodnih veteranskih

64 HR HDA 1241, 263, Zapisnik sa sjednice Komisije za međunarodnu suradnju i veze Republičkog odbora SUBNOR-a SR Hrvatske, 20.12.1971.

65 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 768.

66 „Poznaješ li svoj grad“, *Večernji list*, 10.5.1971., 6.

67 „Zagrebački izviđači u posjetu ANPI-u“, *Večernji list*, 12.7.1972., 6.

68 HR DARI 375, Konstituirajuća sjednica Međuopćinskog odbora SUBNOR-a Rijeka, 22.11.1974.

69 HR HDA 1241, 263, Komisija za međunarodne veze – informacija, 20.12.1971.

organizacija održanog u Rimu 1971. godine.⁷⁰ Zajedništvo SUBNOR-a i ANPI-ja na komemorativnim proslavama u pograničnim mjestima poput Trsta, uz suradnju oko podizanja lokalnih antifašističkih spomenika odozdo, dodavalo je važnu aktivističku, transnacionalnu i višejezičnu dimenziju politici sjećanja, suprotstavljajući se tako nacionalno orijentiranim identitetskim politikama.⁷¹

Pravi procvat talijansko-jugoslavenske veteranske suradnje dogodio se s potpisivanjem Osimskih sporazuma 1975. koji su stvorili „izuzetno povoljnu klimu za svestranu prijateljsku suradnju s građanima preko granice“.⁷² U tom je razdoblju čak 13 općinskih odbora SUBNOR-a istarske i riječke regije od ukupno 19 uspostavilo redovitu prekograničnu suradnju s ANPI-jem. Rijeka je redovito ugošćivala članove ANPI-ja s obiteljima, otkrivši 1979. spomen ploču talijanskom borcu NOVJ Germanu Belluciju u Klani. Pula je surađivala s Bolognom i Veronom, a Buzet s ANPI-jem općine Quattro Castello čiji su članovi bili redoviti gosti na proslavi Dana općine (Buzetski dani), kao i 1979. kada su s tri autobusa veterana, nogometaša, članova pjevačkog zbora i drugih građana obišli selo Klarići gdje je 1944. bio održan prvi učiteljski tečaj za istarske nastavnike. Veterani s područja Buja, Kopra i Trsta svake su godine komemorirali stradale u zajedničkoj bitki uz granicu u mjestu Kućibreg, dok je pazinski SUBNOR gradio svoje veze s ANPI-jem Cervignana i San Giorgia di Nogaro na temelju veza bivšeg zapovjednika jedne furlanske partizanske brigade Gelinda Citossija (znanog i pod nadimkom Comandante Romano) koji je nakon rata emigrirao u Jugoslaviju, živeći posljednje vrijeme do svoje smrti 1977. u Pazinu.⁷³

70 HR DARI 375, Izvještaj o radu Međuopćinskog odbora SUBNOR-a Rijeka za razdoblje od 20.12.1972. do 22.12.1974. g., bez datuma; „Izvještaj o radu SUBNOR-a SR Hrvatske i njegovih organa (1969-1972)“, *Borački informator*, br. 6, siječanj 1973., 24, 25.

71 Borut KLABJAN, „Partizanska pokrajina‘: partizanski spomenici in komemoriranje partizanov na Tržaškem“, *Acta Histriae* 20 (2012), 675-682.

72 HR DARI 375, Izvještaj o aktivnosti Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka za razdoblje 1978-1982., 26.2.1982.

73 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 1979.

Slika 2. Spomenik bitke kod Kućibrega podignut 1959. u spomen na stradale partizane 2. brigade 43. istarske divizije, talijanskog bataljuna „Alma Vivoda“ i slovenskih partizana s područja Kopra (Izvor: Partizanstvo na zemljevidu, www.partizanstvo.si)

Ekonomska je kriza 1980-ih u Jugoslaviji povremeno usporavala intenzitet uzajamnih druženja i putovanja te stvarala poteškoće u financiranju nekih programa povoljnije rehabilitacije prekograničnih veterana NOVJ u hrvatskim lječilištima, no interes za suradnjom nije jenjavao. U ljeto 1981. podignut je 12 metara visok „velebni spomenik“ palim borcima u Plovanijsima u spomen na bratstvo i jedinstvo hrvatskih, slovenskih i talijanskih partizana na jednome od najprometnijih prometnih križanja u regiji.⁷⁴ Višejezičnoj svečanosti i narodnome zboru prisustvovali su i delegati iz Muggie, Duina, Kopra, Pirana i Buja, a druženje je zaokruženo kulturno-umjetničkim programom i narodnim veseljem u kojem je sudjelovalo stanovništvo triju pograničnih regija. Takve su ceremonije predstavljale važan instrument društvene mobilizacije, jer su omogućavale generiranje potpore širokih slojeva stanovništva te ideološku legitimaciju politike dobrosusjedskih odnosa, utemeljene na nasljeđu zajedničkog antifašističkog otpora.

74 „Velebni spomenik bratstvu i jedinstvu“, *Glas Istre*, 6.7.1981., 4.

Veterani kao akteri tranzicijske pravde – slučaj Rižarna

Pripreme za proces suđenja protiv zločina počinjenih u nacističkom logoru u Rižarni kraj Trsta (*Risiera di San Sabba*), na mjestu stradanja velikog broja Židova te pripadnika jugoslavenskog i talijanskog pokreta otpora, bile su jedan od osjetljivijih zajedničkih projekata SUBNOR-a i ANPI-ja sredinom 1970-ih. Sam je proces bio kontaminiran prikrivanjem dokaza, marginalizacijom problematike tršćanskog kolaboracionizma te isključivanjem velikog broja žrtava (partizana, antifašista te civila slovenskog i hrvatskog podrijetla) iz njegove političko-pravne optike, čime je moralna zadovoljština obitelji žrtava na koncu ostala krnja. Jedan od dvojice optuženih, zapovjednik logora Joseph Oberhauser, koji je bio osuđen na doživotnu kaznu zatvora, nikada nije odslužio kaznu talijanskog suda.⁷⁵ Uloga članova ZZBNOV Slovenije, odnosno hrvatskog SUBNOR-a te ANPI-ja i članova talijanskog Saveza bivših političkih deportiraca (*Associazione Nazionale ex Deportati*) iz Trsta bila je ograničena, no neophodna s aspekta dizanja svijesti o masovnim ratnim stradanjima i brutalnosti fašističkih režima. Također, njihov je javni angažman isticao probleme zakašnjelog i površnog sudskog procesa koji nije utvrđivao odgovornost talijanskih lokalnih vlasti i fašističkih skupina za logističku podršku nacističkim zločinima, niti tretirao talijanske, odnosno slovenske i hrvatske partizanske žrtve kao nevine. Veteranska je pomoć u prikupljanju svjedočanstava i dokumenata, nadgledanje procesa te komunikacija s medijima i javnošću u vezi sa suđenjem rezultirala pokretanjem specijalnih rubrika s informacijama o suđenju, odgovornim počiniteljima te iskustvima preživjelih logoraša.⁷⁶ *Večernji list* je tako tijekom 1976. pokrenuo rubrike „Istražujemo“, „Javite se prijatelji, rođaci“ i „Preživjeli govore“ – koje je u većini slučajeva uredio i potpisao Armando Černjul, dopisnik sa sudskog procesa u Trstu – i u kojima se nazirala kritika spomenute problematike.⁷⁷ ANPI je po okončanju suđenja inzistirao na njegovu produljenju, no zahtjevi za novim otvaranjem procesa bili su odbačeni i argumentirani institucijom zastare.⁷⁸ Osim informiranja javnosti o samome procesu, članovima partizanskih veteranskih udruga bilo je važno i suprotstaviti se tada narasloj pritisku desno orijentiranih skupina da pitanje odgovornosti za Rižarnu skrenu prema traženju odgovornosti i zadovoljenju pravde za (poslije)ratne partizanske zločine u Istri i oko Trsta.⁷⁹

Sama je prisutnost boračkih delegata na komemoracijama i manifestacijama u organizaciji ANPI-ja u pograničnome području, kako su

75 Natka BADURINA, „Tršćanska rižarna, književnost i pamćenje. Dio prvi: potiskivanje zazornog“, *FLUMINENSIA* 34 (2022.), 203-206.

76 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 1979.

77 „Istražujemo tko je Walter? Iz nacističkog logora Rižarna u Trstu“; *Večernji list*, 24.3.1976., 4.; „Istražujemo logor Rižarnu u Trstu“/ „U Rižarni – strahote“ / Walter je – Paul Arthur“, *Večernji list*, 31.3.1976., 4.

78 „Risiera di San Sabba“, Associazione Nazionale Partigiani d’Italia, <https://www.anpi.it/libri/risiera-di-san-sabba> (pristupljeno 11.9.2025.)

79 BADURINA, „Tršćanska rižarna, književnost i pamćenje“, 207, 208.

to istaknuli SUBNOR-i istarske i riječke regije, kontrirala takvim isključivim stavovima neofašističkih i iredentističkih skupina koje su vlastitim okupljanjima, kontra-komemoracijama i uništavanjem antifašističkih spomenika na prostoru Trsta, Bazovice i Gorice od 1970-ih, te osobito u razdoblju nakon Titove smrti, činili štetu politici dobrosusjedskih odnosa.⁸⁰ Ništa bolje nije bilo ni u Austriji gdje su kraj Gusena i Mauthausena 1977. uništene 32 spomen ploče stradalima u navedenim logorima, među kojima je bila i spomen ploča žrtvama iz Jugoslavije.⁸¹ Obje su se veteranske udruge dogovorile da će takve pojave ubuduće zajednički javno osuđivati, pa su tako sa sastanka u Udinama 1977. zbog devastacije spomenika antifašističkim borcima na području Italije poslali protestno pismo talijanskom ministru unutarnjih poslova, a iduće godine i vodstvu pokrajine Furlanija-Julijska krajina zbog sličnog stanja sa spomenicima u Trstu.⁸²

SUBNOR i ANPI pronašli su još jedan kanal za potiskivanje neofašističkih, nacionalističkih i ekstremnih političkih stavova u godišnjim susretima republičkih i regionalnih delegata SUBNOR-a Hrvatske, ZZBNOV Slovenije i ANPI-ja Trsta te regionalnog odbora ANPI za Furlaniju-Julijsku krajinu, koji su se zbivali od 1976. svake godine u nekom od gradova pograničnih regija s obje strane granice. Osim rasprava o uzajamnim odlikovanjima, zajedničkom podizanju spomen obilježja te pitanjima prekogranične socioekonomske zaštite i rehabilitacije nekadašnjih suboraca, raspravljalo se i o aktualnim političkim trenutcima.⁸³ Pokretanjem Radne zajednice Alpe-Jadran u Veneciji 1978. s ciljem jačanja socioekonomskih, političkih i kulturnih odnosa između susjednih regionalnih vlasti, regionalna je suradnja veteranskih udruga uključila i zainteresirane austrijske veteranske udruge s područja Koruške, a kasnije i Štajerske i tako postala tradicionalno mjesto zajedničkih rasprava o ključnim političkim pitanjima na području alpskog i jadranskog prostora. Tako je na skupu u Rijeci 1978. dogovoren zajednički program praćenja poštivanja odredbi Osimskih sporazuma te osnutak paritetnog odbora za prikupljanje i obradu gradiva vezanog uz zajedničku talijansko-jugoslavensku borbu protiv fašizma. Sljedeće se godine u Novoj Gorici promišljalo o ulozi veterana u domaćim društveno-političkim sustavima, 1980. u Udinama raspravljalo o aktivnostima na očuvanju mira i razoružanju, dok se u Klagenfurtu iduće godine diskutiralo o socioekonomskoj zaštiti pripadnika pokreta otpora u okviru austrijskog zakonodavstva. Susret u Kumrovcu 1982. bio je rezerviran za raspravu o strategijama uključivanja mladih u aktivnosti očuvanja i popularizacije zajedničke antifašističke prošlosti, dok je u drugoj polovici 1980-ih naglasak stavljen na rasprave o strategijama angažmana

80 HR DARI 357, Informacija o međunarodnoj suradnji boračkih organizacija s područja ZOR, 9.9.1987.; KLABJAN, „Partizanska pokrajina“, 684.

81 „Divljanje neonacista – dokle?“, *Večernji list*, 18.4.1977., 23.

82 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 1979.

83 Isto.

protiv „ideološkog oživljavanja nacističkih i fašističkih ideja u Zapadnoj Evropi“.⁸⁴

Bratimljenje gradova i lokalna diplomacija

Kako napominje Klabjan, proces bratimljenja gradova, a time i širenja mreže prekograničnih kontakata, projekata i inicijativa u smjeru kulturne, sportske, pa i ekonomske suradnje, često se zbilo upravo na temelju prethodnih veteranskih kontakata.⁸⁵ SUBNOR-ova je međunarodna suradnja na području ZO Rijeka do 1987. sedam takvih veza pretvorila u bratimljenje gradova. Među njima bili su i Poreč koji se 1978. pobratimio s Massom Lombardom, čiji su građani redovito proslavljali vjerske i novogodišnje praznike u porečkim hotelima te Rijeka koja je 1983. postala grad-prijatelj svojim već poznatim suradnicima – građanima grada Faenze.⁸⁶ Gotovo desetljeće uzajamnih veza na podlozi veteranskih kontakata prelilo se i na uzajamnu razmjenu školske djece, suradnju kulturnjaka i ženskih društava, zajednička izdanja i prijevode knjiga, organizaciju dana talijanske kuhinje u Rijeci te razgovore o mogućnostima gospodarske suradnje u riječkim poduzećima, nakon čega je došlo pravo vrijeme i za izravnu suradnju gradskih vlasti.⁸⁷ Bratimljenje gradova koje se zbilo posredovanjem po veteranskoj, a ne partijskoj liniji, bilo je i dijelom političke strategije jačanja utjecaja KPI u Faenzi, osobito onog dijela struje koja je nastojala neutralizirati prosovjetski orijentirane komuniste te spojiti viziju eurokomunizma s jugoslavenskim socijalizmom. Naime, delegacija pod vodstvom partijskog sekretara regije Emilia-Romagna i bivšeg garibaldinca Veniera Lombardija stigla je početkom 1983. u iznenadnu posjetu Rijeci izražavajući spremnost tamošnjih lokalnih vlasti na formaliziranje prijateljstva potpisivanjem povelje o bratimljenju gradova. Lombardi je smatrao da će „Talijani srcem i razumom prihvatiti [politički program] koji će biti skrojen po kaputu koji pristaje Talijanima“ kada vide kako to dobro funkcionira u Jugoslaviji na primjeru aktivnosti riječkog političkog i društvenog miljea.⁸⁸

Zbog sve intenzivnijih i brojnijih posjeta talijanskih veterana i članova njihovih obitelji, osobito u razdobljima predsezone i posezone, u istarskim i riječkim općinama počeo se razvijati specifičan oblik turističke prakse. Taj je fenomen, koji je SUBNOR nazivao boračkim turizmom, predstavljao spoj klasičnog turističkog odmora i memorijalnog turizma, odnosno organiziranih

84 HR DARI 375, Izvještaj o aktivnostima Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka za razdoblje 1978-1982., 26.2.1982.

85 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 771.

86 HR DARI 375, Izvještaj o aktivnostima Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka za razdoblje 1978-1982., 26.2.1982.; Informacija o međunarodnoj suradnji boračkih organizacija s područja Zajednice općina Rijeka, 9.9.1987.

87 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 10.2.1979.

88 HR HDA 1241, 264, str. pov. 1/83, 10.2.1983.

obilazaka spomen-obilježja i memorijalnih područja povezanih s NOB-om. Broj sudionika takvih veteranskih putovanja sredinom 1980-ih godina dozeo je i do nekoliko desetaka tisuća godišnje u Hrvatskoj, zahvaljujući povoljnim troškovima smještaja, blizine jadranskih turističkih odredišta te aktivnog zalaganja lokalnih ogranaka SUBNOR-a u osiguravanju gostoprimitstva i organizacije boravaka. Borci su bili svjesni višestrukih koristi takvih oblika interakcije. Osim značajnog deviznog priljeva, takvi su susreti pridonosili stvaranju pozitivne slike o Jugoslaviji, jačanju prestiža NOB-a i partizanskog nasljeđa te razvoju prekograničnih prijateljstava u manje formalnim okvirima.⁸⁹

Slika 3. Novinski članak o boravku članova ANPI-ja iz Ferrare u Rapcu 1986. (Izvor: *Labinska komuna*, Labin, 31.5.1986.)

ANPI je krajem desetljeća potaknuo raspravu o položaju i problemima poštivanja prava slovenske nacionalne manjine u Italiji u talijanskom parlamentu, tražeći konkretnu SUBNOR-ovu podršku pri izradi nacrtu zakonskih izmjena koje su u suradnji s politički bliskim strankama htjeli predložiti. Međutim, zbog politički osjetljivog konteksta, osobito pritiska talijanske desnice koja je nastojala recipročno povezati položaj slovenske manjine u Italiji s položajem talijanske manjine u Jugoslaviji, ali i u skladu s jugoslavenskim vanjskopolitičkim načelom nemiješanja u unutarnje poslove

⁸⁹ HR DARI 375, Izvještaj o radu Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka, njegovih organa i tijela od 1982. do 1986. godine, 1986.

drugih država, SUBNOR je prema zahtjevu pristupio s oprezom. Organizacija je pružila načelnu podršku ANPI-jevom prijedlogu te se obvezala na savjetodavnu suradnju isključivo u okviru jugoslavenskih iskustava i općih pravnih načela. U tom je kontekstu izrađena i posebna brošura o ustavno-pravnom položaju talijanske manjine u Jugoslaviji, s naglaskom na njihovu obrazovnu, kulturnu i znanstvenu djelatnost na području Zajednice općina Rijeka. Bio je to, kako kažu, prvi slučaj da se u okviru suradnje dviju veteranskih organizacija otvori i pitanje položaja talijanske manjine u Jugoslaviji, iako ne u formi traženja reciprociteta. Takav je pristup percipiran kao pokazatelj uzajamnog povjerenja i sve većeg stupnja otvorenosti u odnosima između ANPI-ja i SUBNOR-a.⁹⁰

Međutim, od početka 1990-ih dolazi do dubokih promjena ideološko-političkog konteksta s obje strane granice, koje su ozbiljno narušile međusobno povjerenje te privremeno prekinule kontinuitet regionalnih veteranskih susreta i zajedničkih projekata. U Hrvatskoj su promjena političkog vodstva, raspad Jugoslavije i izbijanje ratnih sukoba 1991. godine doveli do institucionalnog i organizacijskog preustroja veteranskih organizacija. SUBNOR Hrvatske najprije istupa iz SUBNOR-a Jugoslavije, a u travnju 1992. djelovanje nastavlja kao Savez antifašističkih boraca (SAB) Hrvatske. U tom razdoblju SAB Hrvatske nastoji zaustaviti raširenu vandalizaciju i rušenje spomenika NOB-u, pogođen je ukidanjem većine socioekonomskih prava boraca te gubitkom financiranja iz državnog proračuna, a istodobno ulaže znatne napore u vlastito institucionalno i političko očuvanje. Unutarnja neslaganja oko političkog djelovanja, kao i oko načina suprotstavljanja konceptu „nacionalnog pomirenja“, promoviranom od strane predsjednika Franje Tuđmana, dodatno su opterećivala organizaciju.⁹¹

S druge strane granice, tijekom 1990-ih i 2000-ih dolazi do intenziviranja rehabilitacije fašizma i reinterpretacije uloge Italije u ratovima 1940-ih na nacionalnoj razini. Jačanje konzervativnih i desno orijentiranih političkih aktera, osobito stranke *Alleanza Nazionale*, kao i sve vidljivije javno djelovanje tršćanskih udruga esula doveli su do postavljanja tema stradanja i masovnog iseljavanja Talijana u središte talijanske politike sjećanja na Drugi svjetski rat i poraće. U tom je kontekstu komemorativna praksa posvećena žrtvama „fojbi i egzodusa“ zadobila izražen revizionistički karakter, koji se postupno nametnuo kao dominantan okvir interpretacije prošlosti. Uvođenje „Dana sjećanja na fojbe i egzodus“ kao državnog spomendana 2004. godine, koji se u Italiji obilježava 10. veljače, na datum potpisivanja Pariškog mirovnog ugovora 1947., pridonijelo je nacionalizaciji politike sjećanja i selektivnoj reinterpretaciji povijesnih događaja. Pozornost nacionalnih i lokalnih vlasti, kao i šire javnosti te obrazovnih i kulturnih institucija pritom se u velikoj mjeri usmjerila na prešućivanje odgovornosti za fašističke zločine, uz istodobno jačanje viktimizirajućeg narativa koji odgovornost za „fojbe“ i masovno

90 HR DARI 375, Izvještaj delegacije SUBNOR-a koja je na poziv ANPI-a razgovarala o projektu zakona o zaštiti nacionalnih manjina u Italiji – posebno slovenačke nac. Manjine (8. i 9. juli u Trstu), 12.7.1988.

91 Ivan FUMIĆ, „Dvadeset godina SABA RH“, *Glas antifašista* (Zagreb), 77, 20.12.2011., 11, 12.

iseljavanje Talijana iz Istre pripisuje isključivo „genocidnim“ Hrvatima i Slovincima.⁹² Slične su se poruke nedavno mogle čuti i na komemoraciji za žrtve tragedije s kupališta Vergarola u Puli, u kojoj su 1946. živote u eksploziji podvodnih mina izgubili većinom mladi kupaci talijanske nacionalnosti, zahvaljujući sve oštrijoj revizionističkoj retorici esulskih udruga kao jednih od aktera komemoracije.⁹³

U međunarodnim je odnosima Hrvatske i Slovenije s Italijom ponovno došlo do zahladnjenja. Komemoracije u organizaciji antifašističkih udruga, sada lišene institucionalne i političke potpore kakvu su imale u prethodnome razdoblju, u pojedinim su sredinama poput Trsta poprimile obilježja kontra-komemorativnih okupljanja, čije se poruke kose s dominantnom nacionalnom verzijom sjećanja.⁹⁴ I na simboličku se vrijednost zajedničkih i nekad velebnih memorijalnih prostora poput Spomen kosturnice u Barletti u novom ideološko-političkom kontekstu gleda kao na neželjenu baštinu, čija je materijalna reprezentacija prepuštena zubu vremena, dok se uništavanje partizanskih spomenika i javno isticanje simbola ustaškog režima događa sve češće u današnjoj Hrvatskoj. Provođenje kulture dijaloga, tolerancije i demokratizacije povijesnog sjećanja s obje strane granice sve više ovisi o zajedničkom angažmanu triju antifašističkih veteranskih udruga, pravnih slijednica nekadašnjih partizanskih veteranskih organizacija Hrvatske, Slovenije i Italije, koje nastavljaju suradnju u smjeru transparentnog, demokratskog i odgovornog pristupa u tretiranju traumatičnih, ali zajedničkih događaja 20. stoljeća.⁹⁵

Zaključak

Od repatrijacije tijela poginulih, uzajamnih ratnih odlikovanja i prekograničnog sudjelovanja na komemoracijama, do kompleksnijih zajedničkih projekata, bratimljenja gradova i razvoja memorijalnog turizma, talijansko-jugoslavenska veteranska suradnja pridonijela je transformaciji konfliktnih regionalnih odnosa u jedinstven primjer transnacionalne povezanosti sličnih udruga iz različitih ideoloških i društveno-političkih sustava. Početni su se kontakti na temelju osobnih veza i prijateljstava pojedinaca uspostavljenih još tijekom Drugog svjetskog rata tijekom 1960-

92 Franko DOTA, *Zaračeno poraće. Konflikti i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb: Srednja Europa, 2010., 38-49.

93 „(FOTO) priča o Vergaroli 79. godina kasnije. Pulski gradonačelnik napustio komemorativni skup zbog 'lažnog prozivanja za genocid'“, Istra24, <https://www.istra24.hr/politika-i-drustvo/foto-prica-o-vergaroli-79.-godina-kasnije.-pulski-gradonacelnik-napustio-komemorativni-skup-zbog-laznog-prozivanja-za-genocid> (pristupljeno 11.12.2025.)

94 DOTA, *Zaračeno poraće*, 50.

95 „Zajednički projekt Documente i antifašističkih udruga“, *Novosti*, <https://www.portalnovosti.com/zajednicki-projekt-documente-i-antifasistickih-udruga/> (pristupljeno 1.10.2025.); „Deklaraciju o fojbama prihvatili antifašisti Hrvatske, Italije i Slovenije“, *Glas Istre*, <https://www.glasistre.hr/hrvatska/2023/02/10/deklaraciju-o-fojbama-prihvatili-antifasisti-hrvatske-italije-i-slovenije-845322> (pristupljeno 1.10.2025.); „Fojbe i dvojbe“, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, <https://sabh.hr/fojbe-i-dvojbe-2/> (pristupljeno 11.12.2025.).

ih, u kontekstu novih međunarodnih zbivanja i redefiniranja jugoslavenskog socijalističkog internacionalizma, pretvorili u masovnije, svečanije i raznovrsnije oblike suradnje. Očuvanje prekograničnih kontakata u razdoblju zategnutih međudržavnih odnosa do sredine 1950-ih i potpisivanja Londonskog memoranduma omogućilo je SUBNOR-ovo okretanje zapadnim veteranskim organizacijama u međunarodnome pokretu, ali i potreba komunikacije s drugom stranom u vezi sahranjivanja ostataka poginulih suboraca preko granice i brige za socioekonomske potrebe prekograničnih veteranskih zajednica.

Suradnja SUBNOR-a s raznovrsnim talijanskim udrugama unutar međunarodnih veteranskih organizacija pokazala je obostranu želju za približavanjem i mirnim rješavanjem spornih pitanja. Zajednički projekti identifikacije, prijenosa, sahranjivanja i obilježavanja grobnica poginulih partizana s druge strane granice sredinom 1960-ih te istodobno okretanje uključivanju šireg članstva udruga, a ne samo uskog kruga veteranskih delegacija u uzajamne posjete, pridonijeli su prevladavanju osjećaja međusobnog nepovjerenja i potaknuli izravno povezivanje lokalnih podružnica udruga. Veterane su na putovanjima pratili i predstavnici lokalnih vlasti, raznih institucija i udruga, poput pjevačkih zborova, sportaša, izviđača i školskih grupa koji su činili sastavni dio manifestacija s ove ili one strane granice. Uzajamna su se druženja u tom razdoblju pretvorila u tradicionalne susrete na mjestima važnih spomen obilježja, nekadašnjih bitki ili ratnih stradanja, pospješujući stvaranje inkluzivne i transnacionalne kulture sjećanja sa svrhom premošćivanja traumatičnih ratnih sjećanja i promocije antifašističkih vrijednosti te zajedničku partizansku borbu kao zajedničke baštine. Sve se to reflektiralo na procvat suradnje tijekom 1970-ih i 1980-ih, kada je Osimskim sporazumima iz 1975. otklonjena i posljednja sumnja Jugoslavije u talijanske teritorijalne intencije na Jadranu. U tom se razdoblju težište interakcije hrvatskih ogranaka SUBNOR-a s ANPI-jem premjestilo s nacionalnog središta i većih gradova na istarske i primorsko-goranske općinske odbore, izazivajući ekspanziju bratimljenja s talijanskim gradovima te procvat memorijalnog turizma na prostoru Zajednice općina Rijeka.

Interakcija među susjednim zajednicama u manje formalnim okvirima pridonijela je slabljenju ograničavajućeg učinka državne granice te smanjenju utjecaja neofašističkih i iredentističkih ideja, prisutnih u dijelu pograničnih društava, na vrijednosne orijentacije jugoslavenskog i talijanskog stanovništva. Očuvanje takvih vrijednosti i promicanje nasljeđa antifašističke suradnje nastavile su i slijednice nekadašnjih partizanskih udruga u sve tri države i nakon raspada Jugoslavije. Rekonceptualizacijom uloge veteranskih organizacija u oblikovanju poslijeratnih talijansko-jugoslavenskih odnosa ovaj rad pokazuje da su one sustavno nadilazile funkciju pukih čuvara ratnih sjećanja i djelovale kao akteri transnacionalne povezanosti te neformalne diplomacije. Time se ukazuje na važnost lokalnih i društvenih inicijativa u procesu preoblikovanja konfliktnog naslijeđa u jednu inkluzivnu, cjelovitu i transnacionalno orijentiranu kulturu sjećanja dostupnu širim društvenim slojevima.

Bibliografija

Neobjavljena arhivska građa:

Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, 297/I Savez udruženja boraca NOR-a, 1947 – 1973.

Diplomatski Arhiv Ministarstva Spoljnih Poslova Republike Srbije (DAMSPS), Beograd.

Hrvatski državni arhiv (HR HDA), Zagreb, 1241 Republički odbor Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, 1947-1991.

Državni arhiv u Rijeci (HR DARI), Rijeka, 375 Koordinacijski odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Zajednice općina Rijeka, 1968-1990.

Objavljeni izvori

Program Saveza komunista Jugoslavije: prihvaćen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije (22–26. travnja 1958. u Ljubljani), Zagreb: Stvarnost, 1965.

Službene novine Zajednice općina Rijeka, Rijeka, br. 1, 1974.

Statut Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, Zagreb: Republički odbor SUBNOR SRH, 1982.

Treći kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, Beograd: Crvena zvezda, 1955.

Internetski izvori

„Deklaraciju o fojbama prihvatili antifašisti Hrvatske, Italije i Slovenije“, *Glas Istre*, <https://www.glasistre.hr/hrvatska/2023/02/10/deklaraciju-o-fojbama-prihvatili-antifasisti-hrvatske-italije-i-slovenije-845322>, pristupljeno 1.10.2025.

„Fojbe i dvojbe“, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, <https://sabh.hr/fojbe-i-dvojbe-2/>, pristupljeno 11.12.2025.

„(FOTO) priča o Vergaroli 79. godina kasnije. Pulski gradonačelnik napustio komemorativni skup zbog 'lažnog prozivanja za genocid'“, *Istra24*, <https://www.istra24.hr/politika-i-drustvo/foto-prica-o-vergaroli-79.-godina-kasnije.-pulski-gradonacelnik-napustio-komemorativni-skup-zbog-laznog-prozivanja-za-genocid>, pristupljeno 11.12.2025.

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske, XX./20., 2025.

„La nostra Storia“, *Associazione Nazionale Veterani e Reduci Garibaldini*, <https://anvrg.org/la-nostra-storia/>, pristupljeno 20.8.2025.

„Nastanek in poslanstvo ZKP“, *Zveza koroških partizanov*, <https://www.partizani.at/zgodovina>, pristupljeno 11.8.2025.

„Risiera di San Sabba“, *Associazione Nazionale Partigiani d'Italia*, <https://www.anpi.it/libri/risiera-di-san-sabba>, pristupljeno 11.9.2025.

„Storia ed origini“, *Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*, <https://www.anmig.it/associazione/storia-ed-origini/>, pristupljeno 20.8.2025.

„Über uns“, *Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten*, <https://vvn-bda.de/ueberuns/>, pristupljeno 18.8.2025.

„Zajednički projekt Documente i antifašističkih udruga“, *Novosti*, <https://www.portalnovosti.com/zajednicki-projekt-documente-i-antifasistickih-udrug/>, pristupljeno 1.10.2025.

„Zgodovina ANPI-VZPI Tržaške pokrajine“, *Glasilo Pokrajinskega VZPI Trst*, Trst, rujan 2017., https://www.anpits.it/0-44/settembre_september_2017.pdf, pristupljeno 11.8.2025.

Periodika

Borački informator (Zagreb), 1972., 1973.

Glas antifašista (Zagreb), 2011.

Glas Istre (Pula), 1981.

Večernji list (Zagreb), 1966., 1971. – 1977., 1985.

Literatura

Ángel ALCALDE, „The Word Veterans Federation. Cold War Politics and Globalization“, u *War Veterans and the World after 1945: Cold War Politics, Decolonization, Memory*, ur. Ángel ALCALDE – Xose NÚÑEZ SEIXAS, London – New York: Routledge, 2018., 33–49.

Natka BADURINA, „Tršćanska rižarna, književnost i pamćenje. Dio prvi: potiskivanje zazornog“, *FLUMINENSIA* 34 (2022.), br. 1: 197–216.

Agostino BISTARELLI, *La storia del ritorno: i reduci italiani del secondo dopoguerra*, Torino: Bollati Boringhieri, 2007.

Franko DOTA, „U obrani granice: jugoslavensko-talijanski granični spor u proljeće 1974. godine“, *Historijski zbornik* 64 (2011.), br. 2: 515-548.

Franko DOTA, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb: Srednja Europa, 2010.

Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, Pula: C.A.S.H., 1998.

Jelena ĐUREINOVIĆ, „Internationalizing the Revolution: Veterans and Transnational Cultures of Memory and Solidarity between Yugoslavia and Algeria“, *International Review of Social History* 69, (2024.), br. 32: 139-158.

Jörg ECHTERNKAMP, „From foe to a friend? Veterans as a driving force of international reconciliation after the Second World War“, *Contemporary Military Challenges* 19 (2017.), br. 2: 49-58.

Tina FILIPOVIĆ, „Borački prioriteti i autoriteti: SUBNOR u lokalnoj zajednici 1970-ih i 1980-ih godina“, u *Mikrosocijalizam. Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, ur. Igor DUDA, Zagreb – Pula: Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2023., 125-148.

Tina FILIPOVIĆ, „Osnutak, struktura i djelovanje boračke organizacije na lokalnoj razini: Općinski odbor SUBNOR- Labin“, *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021.), br. 1: 43-68.

Tina FILIPOVIĆ, Ana KLADNIK, „Non-State Actors as Active Agents of Peace in Cold War Europe“, u *Peace, Unconditional! Peace Policies and Practices in Yugoslavia and Beyond*, ur. Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ, Martin POGAČAR, Beograd – Ljubljana: Institut za savremenu istoriju Srbije – Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU, 2025., 439-459.

Alexander HOBE, „The Europeanization of Honour: Wehrmacht Veterans and European Integration in the 1950s“, *Journal of Modern European History* 22 (2024.), br. 3: 318-334.

Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunisti saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Zagreb: Profil – Srednja Europa, 2003.

Ku JANGMO, „International Reconciliation in the Postwar Era, 1945-2005: A Comparative Study of Japan-ROK and Franco-German Relations“, *Asian Perspective* 32 (2008.), br. 3: 5-37.

Borut KLABJAN, „Partizanska pokrajina? partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem“, *Acta Histriae* 20 (2012.), br. 4: 669-692.

Borut KLABJAN, „Twinning across the Adriatic: history, memory and municipal co-operation between Italy and Yugoslavia during the Cold War“, *Urban History* 51 (2024.), br. 4: 763-776.

Drago KRALJEVIĆ, *Revizija zla. Uzroci i posljedice prikrivanja nacifašističkih zločina u Italiji*, Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2023.

Claire E. MCCALLUM, „We Know What War Is: Veterans, Soldiers, and Military Masculinity in the Soviet ‘Fight for Peace,’ c. 1955-65,“ *The Russian Review* 83 (2024.), br. 4: 548-572.

Mila ORLIĆ, „Poslijeratna tranzicija na sjevernojadranskom pograničnom prostoru (1945–1954)“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 64 (2024.), br. 3: 215-236.

Effie G. H. PEDALIU, „Britain and the ‘Hand-over’ of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945-48“, *Journal of Contemporary History* 39 (2004.), br. 4: 503-529.

Francesca ROLANDI, *Dvadeset četiri hiljade poljubaca. Uticaj italijanske popularne kulture u Jugoslaviji (1955-1965)*, Beograd: Geopolitika, 2022.

Karlo RUŽIČIĆ-KESSLER, „The Tito-Stalin Split and its Adriatic Dimension: Regional Rifts in a ‘Monolithic’ Movement“, u *The Tito-Stalin Split: 70 years after*, ur. Tvrtko JAKOVINA, Martin PREVIŠIĆ, Zagreb – Ljubljana: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – University Press, Faculty of Arts, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020., 183-197.

Ulrike SCHRÖBER, „Franco-German Rapprochement and Reconciliation in the Ecclesial Domain. The Meeting of Bishops in Bühl (1949) and the Congress of Speyer (1950)“, u *Reconciliation, Civil Society, and the Politics of Memory. Transnational Initiatives in the 20th and 21st Century*, ur. Birgit SCHWELLING, Bielefeld: transcript Verlag, 2012., 143-165.

Václav ŠMIDRKAL, „The International Federation of Resistance Fighters“, u *War Veterans and the World after 1945: Cold War Politics, Decolonization, Memory*, ur. Ángel ALCALDE – Xose NÚÑEZ SEIXAS, London – New York: Routledge, 2018., 17-32.

Nevenka TROHA, „Partizani Beneške čete pred italijanskim sodiščem“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50 (2010.), br. 3: 53-78.

Marta VERGINELLA, *Granica drugih. Pitanje Julijske krajine i slovensko pamćenje*, Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Benedetto ZACCARIA, „Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?“, *Cold War History* 20 (2020.), br. 4: 503-520.

Summary

PARTISAN VETERANS AND THE MAKING OF CROSS-BORDER FRIENDSHIP: SUBNOR AND ANPI

Tina Filipović

The article examines the development and significance of cross-border cooperation between the Federation of Associations of Veterans of the People's Liberation War of Yugoslavia (SUBNOR) and the National Association of Italian Partisans (ANPI), which emerged in the Yugoslav context as the most successful example of bilateral collaboration between veterans' organizations. Based on archival documents related to SUBNOR's international activities and periodical sources, the study reconstructs the chronology, intensity, and practical forms of cooperation from the late 1940s to the late 1980s. Particular attention is devoted to the role of the Intermunicipal Committee of SUBNOR for Istria and the Kvarner region, where interaction with Italian veterans during the 1970s and 1980s was most pronounced, evolving into enduring networks of mutual visits, joint commemorative activities, town twinning initiatives, the development of memorial tourism, and broader forms of cross-border social connectivity. These veterans' associations acted as agents of grassroots diplomacy, emphasizing cooperation and dialogue on key political issues across the border. The Italo-Yugoslav veterans' relations demonstrate that wartime remembrance, through shared commemorations and transnational memorial practices, could serve as an instrument of diplomatic rapprochement and a foundation for long-term regional stability.

Keywords: SUBNOR; ANPI; veterans; international collaboration; memory culture